

זֵהִדְיוֹת בֵּין פִּיּוּטִים בַּגְּנִיזַת קֹהִיר: מִשִּׁירֵי יְהוּדֵה הַכְּהֵן 'הַרְב'

טובה בארי

בין אלפי פיוטי הסליחות והתוכחות הממלאות את דפי גניזת קהיר, ואשר זוהו ותועדו במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, נתייחדה קבוצה קטנה של פיוטים אשר נתכנו על ידי מחבריהם או מעתיקיהם במונח הערבי 'זֵהִד' או 'זֵהִדְיָה'. שירי זֵהִד ערביים נתחברו במזרח למן המאה התשיעית. מקובל לתרגם מונח זה כשיר פרישות. אלו שירים קודרים בתוכנם, שכן המוות וההטפה לפרישות מהבלי העולם הם מעיקרי הנושאים המועלים בהם.¹ לא מפליא אם כן למצוא תוכחות וסליחות מכונים כך, שהרי נושא מרכזי בתוכחה הוא אזכור יום המוות הקרב, אשר אמור לעורר את האדם לחשבון נפש ולהביאו לחזור בתשובה.² בכל זאת רק מספר קטן של פיוטים מסוג זה – שלושה עשר במספר – מוגדרים 'זֵהִדְיָה' בכתבי היד. מבדיקת כל הפיוטים הללו עולה שכמחציתם הם פרי עטו של דויד הנשיא,³ שניים הם של פייטנים ספרדיים,⁴ שניים של משוררים אנונימיים, שקולים במשקל

1 לסקירה כללית על הסוג ראו: P. F. Kennedy, *Encyclopedia of Islam*², s. v. 'Zuhdiyya', pp. 562-564 ובמקורות שם. ישראל לויין ייחד דיון מפורט לתיאור אופיים ותכניהם של שירי פרישות עבריים בספרד והצביע על ההשפעות שנקלטו בהם מן השירה הערבית; ראו: 'לויין, מעיל תשבץ, ג, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 215-217, ובעיקר עמ' 59 ואילך.

2 פיוטי התוכחה אינם עשויים מעור אחד, ותכניהם מתגוונים בתקופות השונות. תוכחות קדם קלסיות שונות באופן ניכר מאלו שנתחברו למן המאה העשירית ואילך, או מן התוכחות שכתבו פייטני ספרד. להבחנות כלליות בין התקופות והמרכזים השונים ראו ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים², ירושלים תשס"ח, ערך 'תוכחה' במפתח. הנושא דורש עיון נפרד שאין כאן מקומו.

3 לשירי דויד הנשיא ראו בספרי, לדויד מזמור: פיוטי דויד הנשיא בן יחזקיהו ראש הגולה, ירושלים תשס"ט, שירים: יב, כג, כה, כט ו-לא, וכן במבוא, עמודים 34, 41-42, 47 ה' 20, 70-71.

4 האחד הוא 'נפשי דעי מה תפעלי' לשלמה אבן גבירול (מהדורת ד' ירדן, שירי הקודש

כמותי,⁵ ושלושה נוספים נכתבו על ידי יוצרים מזרחיים בני המאה האחת-עשרה.⁶ הממצא הסטטיסטי הזה מלמד שהמונח 'זהדיה' חדר לשימוש לכל המוקדם בתחילת המאה האחת-עשרה, ככל הנראה בהשראת שירי דויד הנשיא, שהם הקדומים בקבוצה זו, והם גם הקרובים ביותר בתוכם ובניסוחם אל שירי הפרישות הערביים. ראוי לציין שלא מצאנו תוכחות קדומות שנשאו אי פעם את הכותרת 'זהדיה'. בחינת היצירות שנתכנו 'זהדיה' חושפת מכנה משותף להן: ברובן נמצא פנייה ישירה אל הנפש, תדיר בטור הפותח, ודברי הטפה ואזהרה קשים המופנים אליה. זו המגמה הבולטת, כידוע, בשירי דויד הנשיא, אבל היא עולה גם מיתר הזהדיות המזרחיות המעטות שנמנו לעיל. הזהדיות הללו הן כולן בעלות תוכן תוכחתי והן מתפקדות במסגרת סוג זה ברפרטואר הפייטני.⁷ אבל באשר להתייחסות אל הנפש ניכר הבדל מעניין בין התוכחות המזרחיות – כולל כמובן אלו המכונות זהדיות – לאלו שנתחברו על אדמת ספרד למן ימיו של שלמה אבן גבירול ואילך.⁸ בשל הבדלים בהשקפות עולם המושפעות מתורות פילוסופיות-הגותיות-נאופלטוניות בספרד ומזרמים צופיים וזהדיים ערביים במזרח – אנו מוצאים שבשירה העברית במזרח היחס אל הנפש שלילי ועוין, לעומת יחס פייסני בדרך כלל ואינטימי יותר בשירה העברית הספרדית.⁹ את המהלך

לרבי שלמה אבן גבירול, א, תשל"ז, עמ' 291-293), והשני 'אם לא תדעי נפשי' של אברהם אבן עזרא (מהדורת י' לוי, שירי הקודש של אברהם אבן עזרא, א, ירושלים תשל"ו, עמ' 386-389).

- 5 'נפשי לצורך שאפי', רובו חסר; ו'נטה לבכי אחרי הבל', שיר קצר בן ארבעה בתים.
- 6 ואלה השירים: 'אהה נפשי באפר התפלשי' למש[ה]; 'אי לך הנפש אשר היא' לישועה הכהן החבר (אלכסנדריה, מאה אחת-עשרה), שבפיוטיו אני מקווה לטפל בקרוב. השלישי הוא 'אוייה לך נפשי מדרכיך הנסוגות' של יהודה הכהן הרב, שלבחינת פיוטיו מוקדש מחקר זה.
- 7 יש להעיר בהקשר זה שגם פיוטי צידוק דין רבים מכילים קטעי הטפה הכוללים אזכור של אפסות האדם ומותו הקרב, ומן הבחינה הזאת הם קרובים בתוכם אל התוכחות. אלא שצידוקי הדין מעצם ייעודם הם בעלי תוכן תיאודיצי. ההשלמה וקבלת הדין החוזרים בהם תדיר על ידי ציטוט הפסוק 'הצור תמים פעלו' וכו' מרכיבים בדרך כלל את הרושם הקשה שעולה מתיאור המוות המצפה לכל יצור.
- 8 שלמה אבן גבירול חידש גם בתבניתם של פיוטי התוכחה והעמיד בין השאר לכל מחרוזת שני צמדי חרוזים: אאבב, גגדד וכו'. לחידושו התבניתיים של שלמה אבן גבירול בתוכחות ראו פליישר (לעיל הערה 2), עמ' 404-407.
- 9 לדיון מפורט בנושא זה עיינו בספרי (לעיל הערה 3), עמ' 71-74.

המזרחי בתחום זה הוביל, להערכתי, דויד הנשיא ששיריו היו נפוצים מאוד,¹⁰ ושהשפעתם ניכרת על יוצרים שונים שפעלו במזרח בזמנו ולאחר ימיו. על קירבה רעיונית ולשונית בין שירי פרישות ערביים במזרח לבין פיוטי דויד הנשיא הרחבתי את הדיון במקום אחר.¹¹ בדבריי כאן – המוקדשים בהערכה רבה לפרופ' מרדכי עקיבא פרידמן אשר תולדות אבותינו ושירתם קרובים ללבו – אני מבקשת להצביע על השפעתו של דויד הנשיא בנושא זה על יוצר אחד, דמות היסטורית ידועה ומשורר מוכשר ששיריו טרם זכו לעיון: יהודה הכהן בן יוסף, המכונה 'הרב'.

האיש ומפעלו הספרותי

היסטוריונים שונים טיפלו במורשתו של יהודה הכהן בן יוסף (ראש הסדר), המכונה 'הרב' (אלרב), או 'הרב הגדול'.¹² מן הגניזה הדוקומנטרית שבגניזת קהיר הם העלו עדויות רבות על פועלו בתחומים מגוונים: מכתבים שכתב ושהפנו אליו, חיבורים בתחום ההלכה,¹³ פירושים (אולי) ושיר אחד.¹⁴ יעקב

10 דווקא הזהריות של דויד הנשיא (ראו לעיל הערה 3) זכו להעתיקות רבות במיוחד: חמש מהן נמצאו מועתקות בין עשר לתשע עשרה פעמים. שיר יג הוא היחיד ששרד בשלוש העתקות בלבד.

11 ראו בספרי (לעיל הערה 3), עמ' 34-37; 42-43; 67-76.

12 הכינוי 'הרב' או 'הרב הגדול' הם תארים שניתנו לאישים שהצטיינו בלמדנותם המופלגת, והוא מתועד אצל אישים שפעלו במצרים למן סוף המאה העשירית ואילך. נשאו בתואר זה דרך משל שמריה בן אלחנן, וגם בנו, אלחנן בן שמריה (ראו: א' ברקת, שפירי מצרים: ההנהגה היהודית בפוסטטאט במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 150). כך מכונה לעתים קרובות גם יוסף אבן אביתור בכותרות שבראש פיוטיו.

13 לחיבוריו בענייני הלכה ראו: מ"ע פרידמן, 'תשובת "הרב" ר' יהודה בן יוסף הכהן על יתומה קטנה שהשיאוה ונאפה', א' אדרעי (עורך), עיוני הלכה ומשפט לכבוד פרופסור אהרן קירשנבאום, דיני ישראל, כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 329-351. ראו גם ספר הבגרות לרב שמואל בן חפני גאון וספר השנים לרב יהודה הכהן ראש הסדר, מהדורת ת' מיטשם ומ' פרנקל, ירושלים תשנ"ט.

14 הכוונה לצידוק הדין 'אשא דיעי' המובא בפנים (שיר ב). הכותרת המתוארכת שבראשו משכה את תשומת לבם של ההיסטוריונים, אך למיטב ידיעתי השיר טרם נדפס. השיר נזכר גם אצל אלוני, בין חיבורים שונים שהוא מייחס ליהודה הכהן הרב, ואולם ספק אם כולם מיד האחרון הם. ראו: נ' אלוני, 'שתי רשימות ספרים אוטוגרפים של רבי יוסף ראש הסדר', קרית ספר, לח (תשכ"ג), עמ' 548-549.

מאן, שהעלה את דמותו לראשונה, זיהה אותו כבנו של יוסף הכהן אב (אחיו של אליהו הכהן), בן למשפחת הכוהנים הארץ־ישראליים המוכרת ממגילת אביתר המפורסמת.¹⁵ ואולם, מאן היה גם מי שמצא ושפרסם את הקולופון שבו נזכר אדם אחר בשם יהודה הכהן בן יוסף הרב בן אלעזר, והוא שתיקן את הזיהוי הקודם.¹⁶ זאת ועוד, מהמשך הכתוב בקולופון עולה קרבתו של יהודה הכהן אל הרשות הבבלית: 'דמתקרי מן בית דין הגדול שלאדוננו יחזקיהו (בן) דוד ראש (גלויות כל) ישראל הרב הגדול ראש הסדר ז'ק'ל'.¹⁷ מכאן מסתבר ששני יהודה הכהן בן יוסף לפנינו. אחד צאצא למשפחת הגאונים הארץ־ישראלים, והאחר נכדו של אלעזר, שהוא נושא דיונונו כאן.

ש"ד גויטיין טיפל בדמותו ובמפעלו של יהודה הכהן, והוסיף, במאמרו 'הרב',¹⁸ ממצאים חדשים וחשובים על אודותיו. אף שלא ציין זאת במפורש, נראה שדבריו במאמר זה¹⁹ מכוונים למפעלו של יהודה הכהן בן יוסף בן אלעזר, מי שהיה, באמצע המאה האחת־עשרה, מנהיגם הרוחני של היהודים המגורבים במצרים, ושעמד בקשרי התכתבות ענפה עם אישים חשובים ומשפיעים ביניהם. משה גיל ריכז את עשרות התעודות הנוגעות ליהודה הכהן 'הרב' (נכד אלעזר), וסיכם את הידוע עליו ועל מפעלו הספרותי בתחומים

15 למגילה זו ראו, מ' גיל, 'מגילת אביתר – מקור לתולדות מאבקה של ישיבת ירושלים במחצית השנייה של המאה האחת־עשרה', ב"ז קדר (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים תשל"ט, עמ' 106-39.

16 ראו: J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*², I-II, New York 1970, pp. I, 99; II, 101, 346.

17 לנוסח הקולופון ולהערת התיקון של מאן ראו שם, עמ' 346. הקולופון נדפס שנית אצל אלוני (לעיל הערה 14), עמ' 549 (ושם, בהערה 21, נרשמה סיגנטורה שגויה; הסיגנטורה הנכונה מופיעה אצל מאן). ראו גם אצל פרידמן (לעיל הערה 13), עמ' 335, בסוף הערה 17.

18 ש"ד גויטיין, "'הרב'", בירור פרשה סתומה בתולדות הגאונות של ארץ ישראל עם מכתב של "בת ראש הישיבה", תרביץ, מה (תשל"ו), עמ' 65-75. בספרו *Letters of Medieval Jewish Traders*, Princeton 1972, p. 173 n. 2, גויטיין מזהה את יהודה הכהן הרב עם יהודה הכהן מבני הכוהנים הגאונים מארץ ישראל.

19 אבל ראו עוד ש"ד גויטיין, 'הוספות למאמר "על משרת הרב במצרים במאות הי"א והי"ב"', תרביץ, מו (תשל"ז), עמ' 152-153. ואולם, על אף התיקון בזיהוי שם סבו של יהודה הכהן בן יוסף (בעקבות הקולופון שפרסם מאן [לעיל הערה 16]), גויטיין מחזיק בדעה ש'הרב' הוא מצאצאי הכוהנים הארץ־ישראליים. לדעות אחרות באשר למוצאו ראו להלן, בפנים ובהערה 21.

השונים.²⁰ הוא גם העלה את האפשרות שמוצאו של 'הרב' הוא מן המגרב, כנראה מסג'ילמאסה.²¹ הממצאים המגוונים על האיש מציירים דמות של מנהיג בעל שיעור קומה, תלמיד חכם ופוסק הלכה, שעמד בשנות החמישים של המאה האחת-עשרה בתחרות מול עלי החבר בן עמרם על ירושת מקומו של אפרים בן שמריה בהנהגת קהילת הירושלמים בפסטאט, על אף שייכותו (כעדות הקולופון) וקרבתו אל המנהיגים הבבליים באזור (הוא היה בין התומכים במינויו של דניאל בן עזריה לגאונות, ולאחר שנים תמך גם בבנו, דויד). אין בכוננתנו למצות כאן את מה שכבר חקרו וסיכמו ההיסטוריונים אודות יהודה הכהן 'הרב'. ביקשנו רק להצביע על קשיים מסוימים שהיו מנת חלקם בבואם לברר את זהותו ולשרטט את דמותו. כמוהם נתקלים לא אחת גם חוקרי השירה בבעיות של זיהוי, כפי שנראה בהמשך.

כבר צוין שההיסטוריונים הזכירו את השיר האחד 'אשא דיעי' (להלן, שיר ב), שבראשו רשום תאריך חיבורו (1079) וייחוס מפורש ליהודה הכהן הרב. כל מי שקורא יצירה זו מתרשם בוודאי שמחברו הוא יוצר מיומן ולא חרוזן מצוי, ועל כן סביר להניח שחיבר שירים נוספים. ואכן, בין דפי גניזת קהיר נמצאו שירים אלה. עוד יודעים אנו, בעקבות חשיפת הקולופון הנזכר וכן ממכתבים ששרדו בעצם כתב ידו הנאה, שיהודה הכהן עסק גם בהעתקות של ספרים ופיוטים.²² וכבר העיר גויטיין שאין לתמוה על כך שחכם חשוב כמוהו העתיק

20 ראו מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, א, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 224-223, וראו שם בהערות המפורטות לסעיף 378. לתעודות ראו שם, ג, על פי המפתח. השלמות ותיקונים למקורות על 'הרב' ראו פרידמן, תשובת הרב (לעיל), הערה 13), עמ' 331, הערה 6; עמ' 335, הערה 17. על יהודה הכהן מנהיגם של המגרבאים בפסטאט באמצע המאה האחת-עשרה ראו גם מ' פרנקל, האוהבים והנדיבים: עילית מנהיגה בקרב יהודי אלכסנדריה בימי הביניים, ירושלים תשס"ז, עמ' 686 (במפתח), ושם תעודות 52 ו-65. וראו גם א' ברקת (לעיל הערה 12), עמ' 303 במפתח.

21 להצעה שונה, כאילו היה מוצאו מארצות הנוצרים, מנרבון, ראו מ' כהן *Jewish Self-Government in Medieval Egypt*, New Jersey 1980, pp. 105-107. לחיזוק השערה זו ראו פרידמן (לעיל הערה 13), עמ' 331, ושם הערה 8.

22 בכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S 8 K 22.8, שבו מועתק הקולופון הנזכר, מועתקות לפני כן, בעצם כתב ידו של יהודה הכהן הרב, התחלות פיוטים שונים, כנראה חלק מקונטרס פיוטים ליום הכיפורים. מאן, בספרו (לעיל הערה 16), עמ' 346, כבר ציין לפיוטים שבדף 2 ע"ב שבמקור זה, ותהה שם אם אלה יצירותיו של יהודה הכהן או העתקה משל זולתו. בעזרת המאגר של מפעל השירה והפיוט בגניזת זיהיתי את עשרת הפיוטים שברשימה, ואלה הם: 1 בשמ' <ך> <חמ' >נא <רשות' אתיצבה במקלות'

חיבורים לא לו: 'מן המפורסמות שגם שופטים מוסלמים גדולים ורבי השפעה מדינית היו סופרים מצוינים בכתב-ידם, ויש מהם שפרנסתם היתה בכך'.²³

שירי יהודה הכהן

במאגר של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר נרשמו בסך הכול אחד עשר פיוטים שונים ששם מחברם הוא יהודה הכהן, אך כמובן אין בכך כדי לייחס את כולם למשוררנו. רק פיוט אחד, 'אשא דיעי', מיוחס ברשימות הללו ליהודה הכהן הרב, משום כותרתו המפורשת שכבר הזכרנו. אך גם השיר הראשון המתפרסם כאן, 'אוויה לך נפשי', שאמצעו חסר, נושא כותרת המאפשרת, בצירוף לחתימה שבתוכו, לייחס אותו בביטחון למשוררנו: הכותרת אומנם מעט לקויה, אולם ניתן לפענח בה את המילים 'לרבינו יהודה [...] הרב', והשיר חתום בסופו: 'יהודה הכהן חזק'. זיהוי השיר השלישי, 'אתה נורא אתה בסוד להק יריאך', וייחוסו ליהודה הכהן,²⁴ התאפשרו הודות

(אנונימי); 2 מעמד (=קדושתא) 'אמצתה צדק אדני' (אנונימי); 3 פזמ' > ון < 'עליונים ותחתונים יפצו' (אנונימי); 4 בעדה (=אחריו) 'איש קורא בגרון' (קלירי); 5 בעדה 'אין ערוך אליך' (קלירי); 6 בעדה 'שפתינו' (כנראה התחלה של 'שפתינו נשלמה תמור שי' (לסכן); 7 בעדה 'אל שת מאז' (קלירי); 8 בעדה 'מעשה אלהינו אדיר בויעודו' (קלירי); 9 בעדה 'ברכי אברת ואמצת' (רס"ג); 10 תם (=אחר כך) 'אילי מרום אומרים הילולו' (קלירי). פיוטים 3-10 הם קטעי הרחבה בקדושתא (שתחילתה 'אמצתה צדק') ליום הכיפורים. לשני הפיוטים הראשונים לא מצאתי מקבילות. בהמשך העתיק יהודה הכהן הרב עוד קטע פיוט (שתי מחרוזות שסופן לקוי), ובראשו כתוב: תמאם (=השלמה) למי כמוך 'מי כמ' > וכה < יועץ ומקים סומך' (לא הצלחתי לזהות את התחלת הקטע הזה). רשימות כאלה ודומיהן אינן נדירות בגניזה. מה שמעניין ברשימה זו היא התוספת, ציון המקור שר' יהודה רשם לצד כל אחד מהפיוטים הללו. ליד שלושת הראשונים רשם: כטי (=בכתב ידי, דהיינו יש לי נוסח מועתק מפיוטים אלה). לצד יתר הפיוטים רשם ככל הנראה את שמות המעתיקים או בעלי כתבי היד שעל פיהם הכין את הרשימה. השמות הם: 'נצרון', ליד פיוטים 4 ו-10, 'ר'שוקיר', ליד פיוטים 5-7. ליד פיוט 9 רשם: אלפיומי (והפיוט אכן של רב סעדיה גאון). אני מודה לפרופ' חגי בן שמאי שעזר לי בפענוח הרשימות הערביות הללו והציע את פירושו.

23 גויטיין (לעיל הערה 18), עמ' 74. להערצת כתב ידו של ר' יהודה ולסגולה הטמונה בו ראו פרידמן (לעיל הערה 13), עמ' 335-336.

24 במאגר המפעל לחקר השירה והפיוט הוא יוחס ליוסף אבן אביתור, כפי שיוחסו לאבן אביתור גם מקבילות אחרות משל פיוטי יהודה הכהן בן יוסף. כזכור, גם אבן אביתור מכונה תכופות 'הרב' (ראו לעיל הערה 12), וסגנון שיריו קרוב לעתים לסגנונו של יהודה הכהן.

לכותרת שנשמרה מעל קרע עליון של דף באוסף אדלר 2870.10 בבית המדרש לרבנים בניו יורק, שלשונה כך: אחרת ללמעני לה זצ"ל (= [פיוט] נוסף באותו נושא, לו [כלומר, למחבר השיר הקודם שבכתב היד]). לפניו מועתקת במקור זה המחרוזת האחרונה מן הפיוט השני 'אשא דיעי', שבעלותו של משוררנו עליו ברורה. כפי שנראה בהמשך ישנן עדויות פנימיות, תוכניות וסגנוניות, המצביעות על כך ששלושת השירים הללו מידי יוצר אחד יצאו. יש לקוות שעם פרסום שירים אלה ניתן יהיה לזהות שירים נוספים של יהודה הכהן שנשתקעו בגניזות.²⁵

השפעות משירתו של דויד הנשיא על יהודה הכהן ניכרות היטב בזהדיה שלו 'אוייה לך נפשי מדרכיך הנסוגות'.²⁶ כמו אצל דויד הנשיא ברוב שיריו, בנוי שיר זה בתבנית סטרופית מרובעת טורים, כאשר החרוז מתחלף ממחרוזת למחרוזת, ובראשי המחרוזות סומן אקרוסטיכון אלפביתי, אות למחרוזת. את שמו רשם יהודה הכהן בראשי הטורים של שלוש המחרוזות האחרונות. במקורה הכילה היצירה השלמה עשרים וחמש מחרוזות מרובעות, כלומר מאה טורי שיר. אבל הקטע האמצעי, מחרוזות ל-ר, לא שרד.²⁷ לא רק אורכו המופלג של השיר דומה לשירי דויד הנשיא, גם מילות הפתיחה מזכירות שירים דומים של ר' דויד, כגון 'אוי לנפשי כי הרביתי תלונות' או 'אי לך נפשי כמה תתהירי' וכן 'אריוך נפשי בכי'.²⁸ בשירי של יהודה הכהן מקוימים רוב התכנים המצויים גם בשירי דויד הנשיא מן הסוג הזה. הנמענת בשיר היא הנפש החוטאת, היהירה, המתפארת בעושר, בוטחת בשררה ונהנית מתענוגות העולם הזה: 'אֲשֶׁר בְּטַחַתְּ בְּעֶשְׂרֶךָ בְּשָׂרִים וְתַעֲנוּגוֹת' (טור 2), אך מסרבת

25 להערכתי בין תוכחות או צידוקי דין, שרובם אינם חתומים בשם מחבריהם, ישנם עוד קטעי יצירה של יהודה הכהן, אך לעת עתה אין דרך לזהותם.

26 עיקר פעילותו של דויד הנשיא מתועדת למחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה, אבל אין יודעים מתי נפטר. יהודה הכהן, שהתמודד, כאמור, על הנהגת קהל הירושלמים בפסטאט באמצע המאה, בוודאי כבר היה אדם בוגר ומוכר בזמן ההוא. לפיכך אפשר שהכיר אישית את דויד הנשיא ולמד משיריו.

27 מעתיק כתב היד של נוסח הפנים (ראו ליד השיר) התחיל לרשום את מחרוזת כ"ף, אבל דילג משם אל מחרוזת שי"ן והמשיך עד הסוף. אין ספק שהשיר המקורי הכיל את כל המחרוזות. אין בשיר כל אמצעי חיצוני, כגון קישוטי תבנית או רפרין שעל פיהם ניתן יהיה לזהות, בשלב זה, את הקטעים שנשרו מהיצירה הארוכה.

28 לשירי דויד הנשיא ראו בספרי (לעיל הערה 4), שירים ו (עמ' 95-100); יב (עמ' 123-128); לא (עמ' 221-228).

לקבל מוסר ומתעלמת מן הצפוי לה ביום הדין: 'אוֹהֶבֶת חֲלָקוֹת מוֹאֶסֶת נְכוֹחֹת' (טור 18). מעניינים הציורים שבהם משווה יהודה הכהן, על דרך ההשאלה, את החטאים הרבים ואת העונש המגיע עליהם לתבואה שהבשילה וצפויה לקצירה, או לכרם שהגיע העת לזמור את ענפיו: 'כִּי בְשָׁל קְצִירָךְ וְכִרְמֶךָ נְזַמְר' (טור 38). את תוצאות מעשיה הרעים של הנפש, אשר אינן נמחות לעולם, הוא ממשיל בציור אירוני להאכלה שלא מרצון מפירות המעשים הרעים: 'וְעַל פְּרֵי מַעֲשֶׂיךָ תִּתְּרֵי אֲבוֹסָה' (טור 36). כמו אצל דויד הנשיא, גם בשיר הזה יש מפנה תוכני לקראת סופו. דברי ההטפה הקשים והמטרידים שנמשכו לאורך רוב השיר מוחלפים בלשונות של עידוד ועצות לתיקון, ובתוך זה הבכי התמידי שהוא סמל לחרטה (גם בשירה הצופית הערבית), כמו למשל במחרוזת שבה מתחיל המשורר את חתימת שמו:

יִדְךָ הִשִּׁיבִי מֵעוֹל וְתוֹאֲנָה
הַחֲזִיקִי בְצִדְק וְרַעֲי בְאֲמוּנָה
וְהִנְצְלִי מִפַּח וּמִחֶרֶב שְׁנוּנָה
דְּמַעְתָּךְ הַגִּירִי יָמִים עַל שְׁנָה (טורים 53-56).

רק במחרוזת האחרונה עולה לראשונה אזכורו של האל כנמען שאליו יש לפנות בתפילה ובבקשת מחילה. באופן זה 'מכשיר' יהודה הכהן את השיר, כפי שנהג לפניו דויד הנשיא בחלק מפיוטיו,²⁹ לבוא בקהל המתפללים. כפי שנראה לי מסימו וכן מן הרמוז בציורו 'כִּי פָנָה הַיּוֹם' שבטור 8, המחבר הועיד תוכחה זו ליום הכיפורים, אולי לשעת הנעילה.

השיר השני והשלישי הם צידוקי דין על פי ייעודם המוצהר, והפסוק 'הַצּוֹר תָּמִים פְּעֻלוֹ' (דברים לב, ד) משמש בשניהם כרפרין, כשם שהוא משמש רפרין בהרבה פיוטים מן הסוג הזה. תבנית שני הפיוטים דומה בעיקרון: הם בנויים ממחרוזות מרובעות טורים, שהחרוז בהן מתחלף ממחרוזת למחרוזת. הטורים מסודרים על פי אקרוסטיכון אלפביתי (בראשון: שלוש אותיות במחרוזת כאשר האות הראשונה מוכפלת; בפיוט השני שלוש אותיות למחרוזת, עד האות ס"ך).³⁰ רבים מפיוטי צידוק הדין, כמו אלה שלפנינו,

29 ראו על כך בספרי (לעיל הערה 2), עמ' 41.

30 בכל המקורות שבהם מועתק שיר זה הוא מסתיים כאן.

אינם חתומים בשם המחבר. בשני השירים הטור הרביעי הוא סיומת מקראית שעניינה קרוב לנושא הנדון. בשיר 'אתה נורא אתה' מלוקטות הסיומת ממקומות שונים. כנגד זה, בשיר 'אשא דיעי' בחר ר' יהודה בדרך מקורית וייחודית לשבץ בסופי המחרוזות את קטעי הפסוקים ג וד מספר דברים לב. בסיומה של כול מחרוזת הוא משמיט מילה אחת מתחילת קטע הפסוק המצוטט ומוסיף מילה מהמשך הפסוק בסוף הציטוט. מילה אחרונה זו קובעת, כמוכן, את חרוזה של המחרוזת הנתונה.³¹

כבר הערנו למעלה שיש קרבה תוכנית ורעיונית בין התוכחות לבין צידוקי דין: בשניהם מזכירים לאדם את אפסות חייו ואת המוות הקרב על מנת לזרוז לחזור בתשובה. בצידוקי דין, הנאמרים על פי רוב ליד הקבר הפתוח בשעת הלוויה, יש אפוא מקום טבעי להרחיב בתיאורי המוות על כל נוראותיו. בכל זאת נראה לי שטיפולו של יהודה הכהן בנושאים אלה חורג במידת מה מן המצוי בדרך כלל בשירים כאלה.³² הציורים הפלסטיים של המוות, על החושך הנורא הטמון בו, על רעבונו הבלתי ניתן לריסון הבולע והמעפף כל יצור ללא

31 בעזרת הרשומות שבמאגר מפעל השירה והפיוט בגניזה מצאתי עוד צידוק דין אחד הבנוי בשיטה דומה, אולי מתוחכמת עוד יותר, שהתחלתו: 'יצור אומר כל מפעל נגדו נצור'. גם בו מסתיימת כל מחרוזת בשיטה הנקוטה בשירו של רב יהודה, אלא שכאן מוסיף הפייטן את מילות הפסוק בראשי המחרוזות ומעמיד כך פסוק מסגרת לפיוט. התוספת המיוחדת היא בכך שהמילה הפותחת את המחרוזת זהה למילה החותמת אותה, על פי לשון הפסוק. כך המחרוזת הראשונה נפתחת ומסתיימת במילה 'יצור', השנייה ב'תמים', השלישית ב'פעלו' וכן הלאה. באחד ממקורותיו מועתק לפני שיר זה פיוט של שמואל השלישי, ופרופ' פליישר העיר שם שגם פיוט זה הוא כנראה של שמואל השלישי, על פי סגנונו. עם זאת, לדעתי יש לייחס את השיר לשהלאן בן אברהם, משום שעם סיום האקרוסטיכון האלפביתי ניכרת תחילת החתימה 'סה[לאן]' (המקור קטוע). מכל מקום, גם שהלאן פעל לפני יהודה הכהן, וייתכן אפוא שהפיוט הזה שימש לו מופת. הדבר ניכר לא רק בתבניתו אלא גם בכמה מן המילים והביטויים המשותפים לשניהם, למשל: 'בצור', 'נואל', 'ואפילו' ו'ונפט', ובאים בו גם טורים כגון: 'טובים ורעים שוים בגזירת מילולו' או 'נמוגים חיל מות והם לו למאכל', הדומים לכמה מטוריו של רב יהודה.

32 בשלושת השירים המתפרסמים כאן חוזרים רעיונות וניסוחים דומים, המחזקים את בעלותו של יהודה הכהן על שלושתם, ובה בעת גם מצביעים על קרבה תוכנית בין שני הסוגים, התוכחה וצידוק הדין. השוו דרך משל טורים כגון: 'כל חושך טמון בחבליו וחכיו' (שיר ב, טור 22) אל 'טמון חבלך ומלכודתך פרושה' (שיר א, טור 33). ושוב 'יום המות כולם בחכתו לו למאכל' (שיר ג, טורים 13-14), אל 'טובים ורעים יחד ילחון ויאכול // יחד על עפר ישכיבם לעכול' (שיר ב, 19-20), ועוד.

הבחנה, הם עזים וצבעוניים במיוחד. חדשני ומרענן הוא האופן שבו מתאר רב יהודה בשיר 'אשא דיעי' את היחס בין הגוף לבין הנשמה, הקשורים זה בזו והפועלים זה על זה כזוג, אם כי ודאי לא זוג אידיאלי: 'פְּעֵלֶת לָנוּ זֹו הַנְּפֹשׁ הַנְּעִנָה... צִוָּה יְשׁוּעַת [הַזִּוּג] הַמְּעִנָה וְהַמְּעוֹנָה' (טורים 34, 36). מעניינת גם הסטייה מן הניסוח המכליל שברוב השיר אל הנימה האישית בקטעים אחדים בשיר הזה (טורים 14-16) והמחרוזת שלפני האחרונה). כאן יש פנייה אל האל בבקשה לרחמים, גם אם ידוע שעל פי מידת הדין אין לאדם כל תקווה. אין ספק שלפנינו יצירה שירית הבנויה לתלפיות, הן בתכניה והן בעיצובה התבנית. אין פלא על כן שהשיר זכה להעתקות רבות (מצאתי שמונה מקבילות, לא כולן שלמות) שנשתמרו בגניזה.

גם בפיוט 'אתה נורא אתה', אף על פי שהוא קצר בהרבה (כפי שציינו, הוא שרד משום מה בכל מקורותיו רק עד האות ס"ך) ושתבניתו פשוטה, יש אלמנטים דומים לאלה שהעלינו מן הפיוט הקודם. גם כאן נמצא את המוות מתואר כישות צדה וטורפת, כגון בטור 14: 'כֹּלֶם בְּחַכְתּוֹ לֹו לְמֵאֲכָל', וגם בו יש סטייה מן המהלך המכליל של רוב השיר בפנייה אישית אל האל במחרוזת השלישית שלשונה כך:

זְכַר נָא רְפִיּוֹנִי וְאֵל תְּאֲדִיבֵינִי
 חוֹמֵר עֲשִׂיתָנִי אֵל תְּקַטִּיבֵינִי
 טוֹב [וַיִּמְטֵ]יב הַכְּמִטָּרָה תְּצִיבֵינִי
 וְאֵל עֲפֹר תְּשִׁיבֵינִי

גם התכנים וגם דרכי המבע משותפים אפוא לכל שלושת פיוטיו של ר' יהודה הכהן בן יוסף הנדפסים כאן.

סיכום

שלושת השירים שהובאו כאן הם יכול קטן אבל איכותי, פרי עטו של איש ציבור מכובד, מנהיג ותלמיד חכם, ש'חטא' בכתיבת שירה לעת מצוא, כפי שנהגו בזמנו ובמקומו כמעט כל המשכילים והמנהיגים.³³ שירים נכתבו לא רק בידי פייטנים וחזנים מקצועיים. חברת הגניזה הייתה חברה אוהבת שירה וצורכת שירה. בין החרזנים הרבים ששרידי יצירותיהם ממלאים את דפי הגניזה בולטות באיכותן יצירות מפרי עטו של יהודה הכהן בן יוסף הרב. יצירות אלה אף מעידות על קליטת השפעות מוסלמיות צופיות בין יהודי זמנו, תהליך שהחל ככל הנראה בבבל בראשית המאה האחת-עשרה והתפשט גם במצרים ואולי בארצות נוספות.

33 העובדה שכל השירים נמצאו מועתקים במספר מקורות מקבילים (שלושה לשיר א; שמונה לשיר ב; ושישה לשיר ג), מלמדת על ההערכה שלה זכו השירים בקרב הציבור. כפי שציינתי למעלה (בהערה 25), אני משוכנעת ששירים נוספים של יהודה הכהן בן יוסף טמונים עדיין בכתבי יד שטרם זוהו.

טובה בארי

השירים

א

מקורות:

כ"י אדלר, ניו יורק, בית המדרש לרבנים 3-2387.2-EN (FGP No. 18627-8) (40-1)
'תמר'; רשם כ"ף והמשיך באות שי"ן, סוף), נ.
כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 299.158 (43-1) 'אריחוך', לקוי בחלקו), א.
כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S Misc. 26 53/9 (16-1) 'תולעה' כפיוט שלם.
אחריו פיוט שכותרתו: שבח לאלהי ישראל), ב.

[זהדיה לרבינו] יהודה [...] רב] ל' <חן > כבתולה חגורת שק

אִיָּה לָךְ נַפְשִׁי מְדַרְכֶּיךָ [ה]נְסוּגוֹת
אֲשֶׁר בְּטַחַתְּ בְּעֶשְׂרֵךְ בְּשָׂרִים וְתַעֲנוּגוֹת
הַקִּיצִי וּבְכִי וְאֵל תַּתְּנֵי פּוּגוֹת
וְאֶפֶר פְּלֶחֶם תְּלוּשֵׁי עוּגוֹת

כותרת: זהדיה לרב[ינו] יהודה[ה] [...] רב ז"ל א שבח אחר ב.
לא נרשמו חילופי גרסאות רגילים של כתיב מלא וחסר.
2 בשירים ב

בכותרת צוין הלחן 'כבתולה חגורת שק', והכוונה ככל הנראה לאחת משתי הקינות
לתשעה באב שמחרוזת הפתיחה שלהן זהה: 'אלי ציון ועריה / כמו אשה בציריה /
וכבתולה חגורת שק / על בעל נעוריה' (נזכר אצל דוידסון, אוצר השירה והפיוט², ניו
יורק תש"ל, א, 1333*). לשתי הקינות הללו ראו במחזור ארם צובא, דפים שיד ו-שכב.
ראו כעת במהדורה פקסימילית של המחזור: מ' בניהו, 'י' פרנקל וש' אליצור (עורכים),
סידור תפילות כפי מנהג ק"ק ארם צובא, ירושלים תשס"ז-תשס"ח.
ביאור: 1 הנסוגות: הנלוות, המטות אותן מדרך הישר. 2 בשרים: בשררה, ובמקור
ב 'בשירים', ואולי הוא עדיף. 3 אל תתני פוגות: אל תפסיקי, הלשון על פי איכה ב,
יח. 4 ואפר... עוגות: על פי תהלים קב, י: 'אפר כלחם אכלתי', בשילוב עם בראשית

זהריות בין פיוטים בגניזת קהיר: משירי יהודה הכהן 'הרב'

- 5 בְּנֵי כָעֵשׂ בֵּיתְךָ כִּי קָרַב הַיּוֹם
חֹלֵי וְגוֹרֵי מִפֶּחַד נוֹרָא וְאִיּוֹם
פְּשׁוּטֵי וְעוֹרֵי וּבִקְשֵׁי פְדִיּוֹם
וְדַעֲי אֵיפּוּא כִּי פָנָה הַיּוֹם
- 10 גוֹר מַה תְּגוֹרֵי בְּבָתִּים וּבַעֲלִיּוֹת
מְשׁוּחִים בְּשֵׁשֶׁר חֶמְדַּת כָּל שְׂכִיּוֹת
שְׁעָרֵיהֶם יוֹכְתוּ בְּשִׁמּוֹן וּשְׂאִיּוֹת
תְּפִלָּאֵי בְּשַׁחַת בְּבוֹר וְתַחֲתִיּוֹת
- 2 ע"ב דַּר וְסוֹחֲרַת מַה תִּיגְעֵי לְהַצִּיעָה
תְּכַלַּת וְאַרְגָּמָן חֶמְדַּת כָּל צְבִיעָה
15 הֵן קָרְבוּ יְמֵיךָ וּתְבוֹאֲךָ גְּוִיעָה
תַּחֲתֵךָ יוֹצֵעַ רְמָה וְתַכְסֵּף תּוֹלַעָה

5 בני] בנה א / קרוב א ב 6 וגורי] וגוחי ב 7 פשוטי ידיך ב / ועורי] חסר ב 12 תכלאי]
ותבואי ב / תחתיות ב 14 צביעה] תביעה ב

יח, ו: 'לושי ועשי עגות'. 5 בני כעש ביתך: על פי איוב כו, יח. מעין פנייה אירונית
אל הנפש שתקיף את הגוף ('ביתך') בקורים דקים כמו תולעת העש. אלה נקרעים בקלות
וכך האדם אינו יכול להיות מוגן. היום: יום הדין. 6 נורא ואיום: כינויים לקב"ה.
7 פשוטי וערי: הרימי ידיך בתחינה והתעוררי (מתנומת סכלותך). הלשון על פי ישעיה
לב, יא. פדיום: כמו: פדיון, הצלה. 8 פנה היום: עברו חיך (ואולי רמז גם לייעוד
הפיוט לתפילת נעילה של יום כיפור). ללשון השווה תהלים צ, ט: 'כי כל ימינו פנו
בעברתך'. הצירוף 'כי פנה היום' לקוח כלשונו מירמיה ו, ד, וגם שם הוא מטפורי.
9-10 בבתים... ששר: במגורים מפוארים עם מדרגות וגגות צבועים בצבע אדום
(ב'ששר') לנוי. הלשון על פי ירמיה כב, יד. 11 שעריהם... ושאיית: הבתים ושעריהם
ייעזבו ויהיו שוממים מבלי יושב בהם, והלשון על פי ישעיה כד, יב. 12 תכלאי...
ותחתיות: כי את (הנפש הנמענת) תשכני בקבר. 13 דר וסוחרת: אבנים יקרות (אסתר
א, ו). להציעה: להציג לראווה. 14 תכלת וארגמן: בדים יקרים (שמות כו, לא ועוד).
חמדת כל צביעה: היקרים שבאריגים הצבועים. 15 גויעה: מוות. 16 תחתך...
תולעה: על פי ישעיה יד, יא בהתאמה למין נקבה בשל הפנייה לנפש.

טובה בארי

הַנְּאוּהַ וְהַמְּעוֹנָגָה מְסַרְכַת אֹרְחוֹת
אוֹהֶבֶת חֶלְקוֹת מוֹאֶסֶת נְכוּחוֹת
הֵלֵא תִקְחֵי מוֹסֵר וְתִדְבְּרֵי צָחוֹת
אוֹלֵי תִסְתְּרֵי בְיוֹם מוֹכָחוֹת 20

וּשְׂאֵי מְרוֹם עֵינֶיךָ וְאֵל הָאָרֶץ מִתַּחַת
בֵּינֵי שָׁמַיִם נִמְלָחִים וְהָאָרֶץ נֹאֲלַחַת
וְאֵיךְ תִשְׁקָטִי כְמוֹ גֶפֶן סוֹרַחַת
וּפְעָמֶיךָ מִטֵּיִם מִקּוֹל פֶּחַד וְפַחַת

זְכָרֵי אֲחֵרֶיךָ כִּי כוֹסֶךָ מְרָה 25
תִשְׁתִּי וְתִמוֹצֵי וְתִנוּעֵי כְשִׁכּוּרָה
תִּנִּי קוֹל כַּחוֹלָה צָרָה כְּמִכְפִּירָה
אוֹלֵי תִמְצָאֵי מְעוֹז בְּיוֹם צָרָה

17 הנאוה] הנוה א / משרכת א

17 הנאוה והמעונגה: כינויים לנשמה, והלשון על פי ירמיה ו, ב. מסרכת אורחות: הולכת בדרכים עקלקלות. ללשון השוו ירמיה ב, כג. 18 חלקות: דברי חלקות, חנופה. נכוחות: דברי אמת, והשוו ישעיה ל, י. 19 ותדברי צחות: בלשון ברורה ומדויקת. 20 יום מוכחות: ביום שיוכיחו אותך, ביום הדין. 21 ושאי... מתחת: על פי ישעיה נא, ו, בשילוב מ, כו. 22 ביני... נאלחת: אין קיום נצחי אפילו לשמים ולארץ. נמלחים: נשחקים, בלים. והצירוף 'שמים נמלחים' על פי ישעיה נא, ו: 'כי שמים כעשן נמלחו'. נאלחת: נשחתת. 23 ואיך... סורחת: ואיך חשבת שתחיי בשלווה משתרעת ('סורחת') בנחת. גפן סורחת: יחזקאל יז, ו. 24 ופעמך... ופחת: אבל צעדיך מתמוטטים ואת נכשלת. מקול פחד ופחת: לשמע איומים מפחידים או ידיעה על מלכודת מסוכנת; והלשון על פי ירמיה מח, מג ועוד. 25 כוסך מרה: המוות מדומה לשתיית כוס רעל מר. השוו ישעיה נא, יז ועוד. 26 תשתי: את הכוס המרה. ותמוצי: ותינקי. ללשון ראו ישעיה נא, יז. ותנועי כשכורה: לצירוף ראו ישעיה כד, כ; תהלים קז, כז. 27 תני... כמבכירה: השמיעי צעקות כאב כיולדת בכור. לכל הטור השוו ירמיה ד, לא. 28 מעוז וכו': על פי נחום א, ז.

3 ע"א חרדי לרגעים פן יחשך אורך
30 וישפך נחושתך ויראה מערך
כוחך כי כשל וינתן מצורך
אבד סברך לאנוש שברך
טמון חבלך ומלכודתך פרושה
פתאום תלכדי ותהיי למשסה
35 חתום פשעך ורעתך כמוסה
ועל פרי מעשיך תותרי אבוסה
ישומו א[חרונ]ים על יומך כי מר
כי בשל קצירך וכרמך נזמר
באשך כי עלה וריחך נמר
40 תשבר ותשפל קומת תמר

31 וינתן וינתק א 32 לאנוש] כי אנוש נוסף א 37 אחרונים א

29 חרדי לרגעים: על פי יחזקאל כו, טז; לב, י. יחשך אורך: ציור למוות. 30 וישפך... מערך: על פי יחזקאל טז, לו (ול'מערך' במקום 'ערוותך' השוו נחום ג, ה), ופרוש הטור: חרפתך תיחשף. 31 כי כשל... מצורך: כוחך עזבך וגופך, מקור כוחך, נשבר. מצורך: מצודתך, מבצרך, כינוי ציורי לגוף, וללשון ראו דברי הימים ב יד, ה ועוד. 32 סברך: תקוותך, תוחלתך. לאנוש שברך: 'לאנוש' הוא פועל, ומשמעו: לעשות את מכתך אנושה. לצירוף ראו: 'אנוש לשברך נחלה מכתך' (ירמיה ל, יב). 33 טמון... פרושה: מעשיך הרעים הם כמו חבל, והם ימשכו אותך מטה אל הקבר, אל המוות (המלכודת). לשון הטור על פי איוב יח, י: 'טמון בארץ חבלו ומלכדתו עלי נתיב'. 34 למשסה: לבז. 35 חתום... כמוסה: פשעיך נחתמו לפני הקב"ה והם כמוסים ושמורים לפניו; השוו איוב יד, יז; דברים לב, לד. 36 ועל... אבוסה: תאכלי עד שובעך מפירות מעשיך (הרעים), כלומר תיענשי על עוונותיך. 37 ישומו אחרונים: אלה שיבואו אחרייך ישתוממו. ללשון 'ישומו' השוו תהלים מ, טז ועוד. 38 כי... נזמר: הגיע זמן תבואתך להיקצר וכרמך להיזמר, והטור כולו מטפורה למילוי סאת החטאים ולזמן העונש. כי בשל קצירך: על פי יואל ד, יג. 39 באשך כי עלה: על פי יואל ב, כ, וראו מדרשו של הפסוק על יצר הרע בבבלי, סוכה נב ע"א. וריחך נמר: וריחך הטוב נשתנה לרעה. הלשון על פי ירמיה מח, יא, בהיפוך, והריח הרע משמש מטפורה לחטאים. השוו

[כָּל מְאֵה־בֵּיךָ שְׂכוּחַ יִשְׁכְּחוּךָ
וְרוּעַ מֵעֲלֵלֶיךָ יְרִיבוּךָ וַיִּזְכִּיחוּךָ
יֶאֱכִילוּךָ לַעַן וְרוּשׁ יֶאֱרִיחוּךָ]
[. . .]

45 שִׁיתִי לִבִּי לְמוֹ אוֹרַח לְכֶתֶךָ
סְקֵלִי מֵאֶבֶן שְׂבִילֶךָ וּמִסֵּלֶתֶךָ
פֶּן תִּגְפִי רִגְלֶיךָ וְתַחַל מִכְתֶּךָ
עַל רוֹב עוֹנֶיךָ כִּי מֵר רַעְתֶּךָ

3 ע"ב תַּחֲתֶיךָ בְּעֵרָה וְלִבֶּךָ יִכֶּךָ
50 וְאַל תֵּאמְרֵי נוֹאֵשׁ כִּי קִצְּךָ אֲרָךְ
אֲזַנִּיךָ תִּצְלַנָּה לְקוֹל בְּמוֹת דְּרָךְ
כִּי בָּאֵשׁ קִנְאַתוֹ הָאָרֶץ תִּתְחַרֵּךְ

43-41 א כלכד .

לזה את הבקשה המפורסמת של יצחק אבן מר שאול המתוודה על חטאיו ואומר: 'חטאי – לו יריחון במ שכני, אזי ברחו ורחקו מגבולי' (ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, א, ירושלים ותל-אביב, עמ' 50-51). 40 תשבר... תמר: קומתך הזקופה שדומה לתמר (השוו שיר השירים ז, ח) תתכופף ותישבר. 41-44 על פי מקור א. 41 כל... ישכחוך: על פי ירמיה ל, יד. 43 לען: כמו: לענה, רעל. יאריחוך: יאכילו אותך, מלשון ארוחה, ונושא הטור מעשייך הרעים שנזכרו בטור הקודם. 45 שיתי... לכתך: השוו ירמיה לא, כ. 46 סקלי... ומסלתך: הרחיקי את האבנים, המסמלות כאן את החטאים, מדרכיך, דהיינו מאורח חייך. והטור על פי ישעיה סב, י. 47 פן תגפי רגלך: כדי שלא תיכשלי בהם ותפלי, וללשון ראו ירמיה יג, טז. ותחל מכתך: ומכתך תהיה אנושה, והצירוף על פי ירמיה ל, יב (ראו גם לעיל, טור 32), והטור יורד אל שלאחריו. על רוב עונך: בגלל עוונך הרב, כלשון ירמיה ל, יד-טו. 49 תחתך בערה: הכוונה לאש הגיהנום. ולבך ירך: ואת יראה. לצרוף השוו: 'אל ירך לבבכם אל תיראו' דברים כ, ג ועוד. 50 ואל... ארך: דרך אמירה אירונית. אל תחדלי לחכות לסופך גם אם הוא עוד רחוק; וללשון השוו ירמיה ב, כה (בהיפוך). 51 אזניך תצלנה: על פי ירמיה יט, ג: 'כל שמעה תצלנה אזניו'. לקול במות דרך: בשעה שתשמעי את קולו של האל העומד לדון אותך. במות דרך: כינוי לאל, על פי עמוס ד, יג: 'כי הגה יוצר הרים...

יְדֵךְ הַשִּׁיבִי מֵעוֹל וְתוֹאֲנָה
 הַחֲזִיקִי בְצֶדֶק וְרַעֲי בְאֲמוּנָה
 55 וְהַנְצִלִי מִפַּח וּמִחֶרֶב שְׁנוֹנָה
 דְּמַעַתְךָ הַגִּירִי יָמִים עַל שְׁנָה
 הַסִּירִי שְׁקוּצִיךָ וְכִבְסִי מֵרָעָה
 הָאָרֶץ פֶּן תִּחַנְנֶנּוּ רָעָה הַתְרוֹעֶעָה
 60 כִּלָּה פֶּן תַּעֲשֶׂה רָעָה אַחַר רָעָה
 הַחַל וְכִלָּה וְהָיָה רַק זְנוּעָה
 נָטוּ צְלָלֶיךָ לְעִיתוֹת עֶרֶב
 חֲזָקִי מִבְּצֻרֶיךָ וּגְדוּלְתֶךָ תִּרְבֵּה
 צַעֲקִי לְאַלֹהֶיךָ תִּפְלֹתֶיךָ תִּלְעָרֵב
 מִשָּׂאת כַּפֵּי מְנַחַת עֶרֶב

ודרך על במתי ארץ ה' אלהי צבאות שמו'. 52 באש קנאתו: של האל. תחרך: תישרף, תחרב. ולעניין אש קנאה שורפת השוו צפניה ג, ח: 'כי באש קנאתי תאכל כל הארץ'. 53 ידך... ותואנה: הימנעי מעיוות דין ומתירוצים להצדיק בהם את מעשייך. ידך השיבי מעול: על פי יחזקאל, ח. 54 ורעי באמונה: התנהגי ביושר. הצירוף על פי תהלים לו, ג: 'שָׁכַן אֶרֶץ וְרַעַה אֲמוֹנָה'. 55 והנצלי... שנונה: ציורים לפיתויים שבחטאים ולעונש עליהם. 56 דמעתיך... שנה: בכי תמיד, כי הבכי מבטא את החרטה; ו'ימים על שנה' על פי ישעיה לב, י. 57 הסירי שקוציך: השוו ירמיה ד, א, ומשמעו: חדלי ממעשי התועבה שלך. וכבסי מרעה: ירמיה ד, יד, ומשמעו: היטהרי מחטאיך. 58 הארץ... התרועעה: כדי שלא להחטיא ('תחנף', ירמיה ג, א ועוד) את הארץ וכך לגרום לחורבנה ('רעה התרועעה', ישעיה כד, יט). 59 כלה פן תעשה: שלא יושמד העולם, ללשון השוו נחום א, ט ועוד. 60 החל וכלה: שמואל א ג, יב, מהתחלה ועד הסוף. והיה רק זועה: ישעיה כח, יט. 61 נטו... ערב: החושך היורד לעת ערב מסמל כאן את סוף החיים, אבל אפשר שהוא רומז גם לייעודו של הפיוט: תפילת נעילה של יום כיפור. ראו גם למעלה בטור 8 'פנה היום', וראו עוד בטור החותם את הפיוט. והלשון על פי ירמיה ו, ד. 62 מבצריך: חומות והגנה, וכאן סמל למעשים טובים המגנים על האדם מפני עונש ופורענות. תרב: תרבה, על פי תהלים עא, כא (בשינוי בניין הפועל). 63 צעקי לאלהיך: קראי בקול, התחנני. תפלתך תערב: כדי שתפילתך תהיה ערבה ותתקבל למעלה. ולעניין השוו תהלים קד, לד: 'ערב עליו שיחי'. 64 משאת וכו': תהלים קמא, ב. מנחת ערב: רומז לתפילת הנעילה.

ב

מקורות:

- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S K 8/38 (1-41 'ואין', ניקוד עליון על מילים אחדות, דף אחד), נ.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 118.42 (26 'מה-סוף, אחריו צידוק דין של יוסף אבן אביתור, קלף), א.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S 13 J 8/13 (22 'וחייו-סוף), ב.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 135.20 (35 'פשענו-סוף, מנוקד, אחריו כמו א), ג.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 315.55 (11 'לפעולו-33 אל', לקוי במקורות רבים), ד.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 277.11 (38-סוף, אחריו צידוק דין ארוך: 'אתה בן אדם העמד לך צופה', בסופו התחלת חתימה 'יה'), ה.
- כ"י אדלר, ניו יורק, בית המדרש לרבנים (JTS ENA 2870.10 (FGP No. 29630) (42-סוף, חלקו העליון של קרע דף. אחריו הכותרת: אחרת ללמעני לה זצ"ל. התחלה: [אתה] נורא אתה בסוד [להק] יריאך), ו.
- כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S 8 J 4/7 (1-22 'טמן') ז.

בשמך רחמנא

לרבינו יהודה הרב הגדול

נטרוהי מן שמיא ממא אלפה סנה ת'ת'ר'יא' לחרבן

הצור תמים פּעלוּ כּי כּל דְרָכָיו מְשֻׁפָּט

אָשָׂא דִיעֵי לְיַחַד לְאֵין בְּצוּר

כותרת: הצור ז

1 כצור ז

כותרת: השנה המכוונת (תתרי"א לחרבן) היא 1079. סיומת מקראית דברים לב, ג-ד. בסוף כל מחרוזת הפייטן מפחית מילה מתחילת הפסוק המצוטט ומוסיף מילה מהמשך הפסוק. ביאור: 1 הצור וכו': דברים לב, ד. הפסוק מסומן בסוף כל מחרוזת כרפרין. 2 לאין בצור: לאל, למי שדבר לא נבצר ממנו (הצעת ש' אליצור). במקבילה 'כצור', ואולי הוא

זהריות בין פיוטים בגניזת קהיר: משירי יהודה הכהן 'הרב'

	אֵל אֶחָד עוֹצֵר פְּקוּד וְהַפֵּל לוֹ עֲצוּר בוֹרָא כֹּל רוּחַ וּבְיָדוֹ נְצוּר	
הצור	אֶקְרָא הִבּוּ גְדֹל לְאַלְהֵינוּ הַצּוּר	5
	גְּבוּרָה נְעֹז וְתֵם עִמּוֹ שְׁלָמִים גְּדוֹל בָּהֶם מֵאִין כְּמַהוּ בְּתַמְ[ימ]ם דֵּיין אֲמַת הוּא[דוהו נבנים] וְחֻכְמִים	
הצור	הִבּוּ גְדֹל לְאַלְהֵינוּ הַצּוּר תְּמִים	
	הַיְדָמָה לוֹ בּוֹרָא הַיְשׁוּהָ לוֹ הַיֵּאמֵר חֹמֶר אֵין יָדִים לְפַעֵלוֹ וּמַעֲשֵׂיו יִגִּידוּ צְדָקוֹ וּפְלִס מַעֲגָלוֹ	10
הצור	גְּדֹל לְאַלְהֵינוּ הַצּוּר תְּמִים פַּעֵלוֹ	
	זְכָרֵי זֹאת נִפְשֵׁי וְהַתְּאֻשָּׁי בְּתוֹכְכִי זְבָחֵי תוֹדוֹת לוֹ לְרִצּוֹתוֹ תַעֲרוּכֵי	15

3 פקוד] חסד ז 4 ובידון] נוסף פקוד ונצור ז 6 ותום] כשוליים נ 7 בתמימים ז
8 הודוהו נבנים ז 11 לפועלו ד ז

פשוט. 3 עוצר פקוד: המושל על האדם, המכונה כאן 'פקוד', כי זכרו בא לפניו ביום הדין. והכל לו עצור: כל העולם נשלט על ידו. ללשון השוו הנאמר על מלכותו של שאול: 'אשר אמרתי אליך זה יעצר בעמי' (שמואל א ט, יז). 4 בורא וכו': על פי עמוס ד, יג: 'כי הנה יוצר הרים ובורא רוח'. 5 אקרא... הצור: דברים לב, ג והתחלת פסוק ד. 6 עמו: באל. 7 בהם: לא ידעתי ביאורו (כנראה מוסב על 'גבורה ועז ותם' שבטור הקודם, והשוו ירמיה י, ו [ש' אליצור]). 8 דיין אמת: דן ביושר, והוא כינוי לאל על פי ברכת צידוק הדין. 10 בורא: כמו: לבורא. 11 היאמר... לפעלו: על פי ישעיה מה, ט, ומשמעו האם ברוא מן החומר, האדם שנברא מעפר, שאין לו ידיים, יכול לתת הוראות לבוראו? 12 ומעשיו: של האל. ופלס מעגלו: יושר הליכותיו. ואפשר שהדברים נאמרים בשאלה אירונית על האדם שמעשיו מעידים כביכול על יושרו וצדקתו, ולעומת זאת גודלו של האל שפועלו תמים אינו מוטל בספק, על פי הפסוק שבטור הבא. 14 זכרי... והתאוששי: על פי ישעיה מו, ח. זאת: את אפסותך לעומת גודלו של האל. 15 זבחי תודות: על פי ויקרא ז, יב.

טובה בארי

הצור	חולי מפחדו ואימת מן [ת] האריכי לאלהינו הצור תמים פעלו כי
	ט [ורח המות כל יצור ישכול] טובים ורעים יחד ילחוף ויאכול
הצור	20 יחד על עפר ישפכים ל [עכ] ול הצור תמים פעלו כי כל
	כל חשך טמון בחבליו וחכיו כרקב בו יבלה (קשוי) [קשיו] ורכיו לכן יתן [החי] לחיו למכיו
[הצור]	25 תמים פעלו כי כל דרכיו מה לך מתהלל בלשון מרפט

16 חולי מפחדו] רשם מפחדו חולי וסימן לסיכול נ / מות ד ז 17 לאלהינו] חסר ז
18 טורח... ישכול ד ז 19 ויאכול] ו"ו תלוייה נ לאכול ז 20 לעכול ד ז 22 טמון]
לאשר טמן ז 23 קשיו ב 24 הטור בשוליים נ / החי ב / תמים] נוסף לפני הצור ב
26 מרופט א ב

16 חולי... האריכי: פנייה אל הנפש שתהיה במצב של פחד ויראה תמידיים מהאל
(מפחדו) ומהמוות הקרב. 18 טורח המות: המוות המרגיז, בסמיכות תיאור הפוכה (ש'
אליצור). ישכול: יגרום לאובדן ושכול. 19 ויאכול: כמו: ויאכל, וישמיד. 20 יחד...
ישכיבם: את הטובים והרעים, והלשון על פי איוב כא, כו. לעכול: לפרק, כמו לעכל.
22 כל... וחכיו: שיעור הטור: במלכודתו של המוות המבקש להפיל את הבריות בפח
ומוקש ('חבליו') וללכדם בחכתו ('חכיו') טמון חשכת הקבר. 'כל חושך טמון' הוא
לשון איוב כ, כו, ולצירוף 'טמון בחבליו' השווו 'טמון בארץ חבלו' (איוב יח, י) ו'טמנו
גאים פח לי וחבלים' (תהלים קמ, ו). לשימוש דומה בצירוף 'טמון בחבליו' ראו לעיל
בשיר 'אווה לך נפשי', טור 33. 23 כרקב: כנראה חוזר אל נושא המשפט הקודם,
החושך שמסמל המוות. בו: בקבר. יבלה: יפורר, ישבור. קשיו ורכיו: את החזקים ואת
החלשים, או את אברי הגוף הקשים (העצמות) ואת הבשר. 24 לכן... למכיו:
המסקנה הפסימית היא שאין כל תקווה לאדם, ומוטב שיכניע עצמו בפני החזקים ממנו.
לשון הטור על פי איכה ג, ל. 26 פנייה אל האדם החוטא. מתהלל: משתבח, מתנשא.
בלשון מרפט: בלשון קרועה, עילגת. ומשמע הטור: כמה אתה מתרברב, הרי לא יהיו לך

זהריות בין פיוטים בגניזת קהיר: משירי יהודה הכהן 'הרב'

	מִתְגַּלְגַּל בְּדָמוֹ בְּאֵשׁ נִפְחוּ מִנְפֹּט נִפְלַעַל חֲרָבוֹ וּבְשִׁפְטוֹ נִשְׁפֹּט	
הצור	פְּעָלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפֹּט	
	[סְרוּ מִנִּי דָ] רָף מְרִגִּיזֵי אֵל	30
	ס[יבָרם] לְאִמּוֹר אֵין נִשְׂאֵל וְשׂוֹאֵל עָבְרוּ וְנִעְנְשׂוּ כֵן גַּם [ח]וֹטָא וְנוֹאֵל	
הצור	כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפֹּט אֵל	
	פְּעֻלַּת לָנוּ זֶה הַנֶּפֶשׁ הַנֶּעֱנָה	
	פִּשְׁעֵנוּ בָּהּ וּבְךָ וּבְקִשְׁנוּ תְּאַנָּה	35
	צִיָּה יְשׁוּעַת [הזוג] הַמְּעַנָּה וְהַמְּעוֹנָה	
הצור	כָּל דְּרָכָיו מִשְׁפֹּט אֵל אֲמוֹנָה	

27 מנופט א ב 28 נופל ב 30 סרו מני דרך א ב 31 סיברם א ב 32 כן חסר א ב
36 ישועות ג / הזוג ב ג / המעונגה והמעונה ג המעונה והמעונה ב 37 כל נוסף לפני כי

זכויות כאשר תעמוד לדין בפני האל. מרפט: מארמית, וראו שימוש במילה זו גם ביוצר של יוסף אבן אביתור: 'יהי שאון קמיך כרקב ורפט', בתוך: מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 369, טור 36, ושם ביאורו של זולאי. מתגולל בדמו: כמו: מגועל, ולצירוף השוו ישעיה ט, ד. באש נפח מנפט: נשרף באש (הגיהנום) שהנפט מבעירו. לשימוש במילה 'מנפט' ראו אצל רב סעדיה גאון: 'לכן להב יקוד עלימו ננפט' (זולת לשבת שופטים, מהדורת י' טובי, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשמ"ב, חלק הפיוטים, עמ' 101, טור 139), וראו ביאורו של טובי, שם עמ' 225. גם אצל רס"ג משמשת המילה משורש נפ"ט בקשר אל אש הגיהנום. ולשון 'באש נפחו' לעניין הגיהנום הוא בהיפוך הכתוב באיוב כ, כו: 'תאכלהו אש לא נפח'. 28 נפל על חרבו: גרם למותו (במעשיו), והלשון על פי שמואל א לא, ה. בשפטו נשפט: גולש אל 'פעלו' שבטור הבא: האדם גזר דין עצמו על ידי מעשיו ('פעלו') הרעים. 30 סרו מני דרך: נטו מהדרך הישרה, והלשון על פי ישעיה ל, יא. מרגיזי אל: על פי איוב יב, ו. 31 סברם... ושואל: הם חשבו שאין דין ואין דיין, שלא יצטרכו לתת דין וחשבון על מעשיהם. 33 חוטא: כמזיד. ונואל: חוטא בשגגה. ללשון 'חוטא ונואל' השוו במדבר יב, יא. 34 פעלת לנו: בראת לנו. הנפש הנענה: המעונה, והלשון על פי ישעיה נח, י. 35 בה: בנפש. ובקשנו תאנה: חיפשנו אמתלות למעשינו. ללשון השוו שופטים יד, ד. 36 הזוג: הגוף והנפש. המענה: הגוף.

טובה בארי

קִוְיָה נַפְשֵׁי כָּל רֵעַשׁ וְסֵאן
קוּ מִדְּתֵךְ וְאִם מֵאֵן יִמְאֵן
40 רַחֲמֶיךָ יִגְבְּרוּ עַל שְׂאוֹן וְשׂוֹאֵן
הַצּוֹר דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין
[שְׁמַיִם וָאָרֶץ יָמִים וְכָל רוּמֵשׁ בָּם יִהְלְלוּהוּ
עַל הַטּוֹב וְעַל הַרַע כְּוֹלֵם יְהוּדוּהוּ
תַחַת כָּל הַשְׁמַיִם צְדָקָתוֹ וְיִשְׂרָהוּ
45 וְאֵין עֹל צְדִיק וְיִשָּׁר הוּא]

[ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשיתה ואנחנו הרשענו]

א ג 38 נפש א / רועש וסואן א ב 39 יקו ג 40 על[חסד ה 41-43 בשוליים אחרי
סוף הקטע א 41-45 על פי א 42 רמש ב 43 יודוהו ב ג 44 ישרהו ג 46 ואתה
וכו' ב

והמעונה: הנפש, הנשמה. 38 קוּתה... וסאן: נפשי רצתה, התאוותה לכל תענוגות
העולם, המכונים כאן רעש ומהומה. ללשון 'רעש וסאן' השוו ישעיה ט, ד: 'כי כל סאון
סאן ברעש' והמשך הפסוק שם שולב בטור 27. 39 קוּ ימאן: גם אם ('ואם') על פי קו
מידת הדין תסרב למחול לי. 40 על שאון ושוואן: לא ידעתי פירושו. וכנראה מתכוון
לחוטא ('שוואן') השטוף בתאוותיו והשרוי במהומה ורעש ('שוואן'). 42 שמים...
יהללוהו: על פי תהלים סט, לה. 43 על... יהודוהו: על פי המשנה: 'חייב אדם לברך
על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה' (משנה, ברכות ט, ה). 44 וישרהו: כמו:
וישרו, הצורה המוארכת בגלל החרוז. הטור כולו על פי איוב לז, ג.

זהריות בין פיוטים בגניזת קהיר: משירי יהודה הכהן 'הרב'

ג

מקורות:

כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 274.59 (14-1) 'בכתור'. ההמשך על פי ב. לפניו צידוק דין) נ.
כ"י פריס, אוסף מוצרי (כעת בספריית האוניברסיטה של קמברידג') MC VIII 280/2 (12-1) תושיביני, 17-סוף. אחריו הספד על אישה), א.
כ"י אדלר, ניו יורק, בית המדרש לרבנים (FGP No. 32461) ENA 2946.8 (17) 'יום-סוף, לפניו הספד על אישה, אחריו: 'יהי שלום יהי שלום ב[א] בביאתו, בגניזתו' וכו'), ב.
כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 111.129 (17-סוף), ג.
כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S Misc. 11/2 (17-סוף), ד.
כ"י אדלר, ניו יורק, בית המדרש לרבנים, ENA 2870.10 (FGP No. 29630) (3-1) 'ברואיך', 11 'טוב-16' כל', קרע עליון של דף. לפניו סוף 'אשא דיעי' ליהודה הכהן הרב), ה.

[אחרת ללמעני לה זצ"ל]

אָתָּה נוֹרָא אַתָּה בְּסוּד לְהַק יִרְיָאִךְ
בְּכַל מְשַׁלְּךְ וְעַל [ה] כַּל מוֹרְאִיךְ
גְּבוּל שְׁמֵת לְמַדַּת יְמֵי בְּרוּאִיךְ
צָדֵק וּמְשַׁפֵּט מְכוּן כְּסָאִיךְ

[הצור וג']

5 דְּבַרְךָ אֵמֶת וְצַדִּיקִים דִּינִיךָ
הַחַיִּים לְךָ וְהַמְּוֹת לְגִידוֹנִיךָ

כותרת: אחרת ללמעני לה זצ"ל] ה כי לא עולתה בו פו' א.
2 הכל ה

ביאור: 1 בסוד להק: בחבורת קהל, בסמיכות נרדפים. להק: כמו להקה בלשון פייטנים, והשוו וירא את להקת הנביאים' (שמואל א יט, כ). 2 בכל משלך: השוו דברי הימים א כט, יב. 3 גבול... ברואיך: קצבת את שנות חייהם של כול הברואים. 4 צדק וכו': תהלים פט, טו. 6 לגידוניך: לבני האדם העומדים בדין לפניך.

טובה בארי

	וּמִי יִכְלָל יוֹמָךְ וַיְגַלֶּה צְפוּנֶיךָ חֶסֶד וּמִשְׁפָּט יִקְדְּמוּ פָּנֶיךָ	
[הצור וג']		
	זָכֹר נָא רַפְיוֹנִי וְאֵל תְּאֲדִיבֵנִי חֹמֶר עֲשִׂיתָנִי אֵל תִּקְטִיבֵנִי	10
	טוֹב [וּמִט] יֵב הַכַּמְטָרָה תְּצַיֵּבֵנִי וְאֵל עֶפֶר תְּשִׁיבֵנִי	
[הצור וג']		
	יוֹם הַמּוֹת [יִקְרָה לְכָל] מִשְׁפִּיל וְסָכֵל כּוֹלֵם בְּחַכְתּוֹ לוֹ לְמֵאֲכָל	
	לָכֵן [אָדוּם] לָךְ וְאוֹדֶךָ בְּאֲשֶׁר אוֹכֵל יִדְעֵתִי כִּי כָל תּוֹכֵל	15
הצור וג'		
	מּוֹת וְחַיִּים בְּיָדֶיךָ הִמָּה נִצְרָתָם לְבְנֵי הָאָדָם מ[...].ם לְהִשְׁלִימָה סוֹפָם שְׂמֵתָ לְתוֹלְעָה וְרִימָה	
הצור וג'		20
	וְלֹא יִבְצֹר מִמֶּךָ מְזֻמָּה	

13 יקרה לכל] ב ה 14 בחכתו] בחכמתו ה 15 אדום ה 18 נצרתם] נתתם ג 20 ממך] ממנו ג.

7 צפוניך: נסתרות, אבל הצ' מסופקת, ואולי כתוב: אפוניך. 8 חסד וכו': שם, שם. ובפסוק 'חסד ואמת'. 9 רפיוני: חולשתי. תאדיביני: תכאיב לי, מלשון דאבה. והשוו: 'לכלות את עיניך ולאדיב את נפשך' (שמואל א ב, לג). 10 תקטיביני: תשמידני. הפייטן יצר פועל מ'קטב', כליון. 11 טוב ומטיב: כינוי לאל, על פי תהלים קיט, סח: 'טוב אתה ומטיב למדני חקיך'. הכמטרה תציבני: שאלה אירוגית. הלשון על פי איכה ג, יב: 'ויציבני כמטרא לחץ'. 12 ואל עפר תשיבני: על פי בראשית ג, יט. 14 כולם בחכתו: הכול נלכדים על ידי המוות, כדגים הנתפסים בחכה (ולציוור השוו קהלת ט, יב). והשוו לשימוש ציורי דומה בשיר 'אשא דיעי', טור 22. 15 אדום: אשתוק, כי אין מענה בפני המוות. אבל פסוקים כמו 'דום לה' פורשו בכמה פנים, ויש שהסבירו כמו: קווה לה' (ש' אליצור), ואפשר שפירוש זה מתאים כאן יותר בגלל המשך הטור. 16 ידעתי כי כל תוכל: איוב מב, ב. 18 נצרתם: במקבילה: נתתם, והוא עדיף. המשך הטור אינו נהיר לי משום ליקוייו. 20 ולא יבצר וכו': איוב מב, ב.